

KRITIKÁNK GAZDAGODÁSA

BÁNYAI JÁNOS: *A szó fegyelme.*

Symposion Könyvek 33. Forum, Újvidék, 1972.

Ha gyors ütemű fejlődése irányainak a kutatása céljából valaki vállalkozna a vajdasági magyar kritika jelenkori tagozódásának a vázolására, Bányai János új könyvének a helyét mindenképpen azoknak a modern törekvéseknek a fő ágánál kellene kijelölnie, amelyek kritikánknek eddig legreprezentansabb értékeit termelték ki magukból. Olyan nevek fémjelzik ezeket a kísérleteket, mint Bori Imréé és Bányai Jánosé. A két név kiemelését csak az a tény teszi lehetővé, hogy immár jelentős eredményeket felmutató kritikuskárdával számolhatunk. A korszerű vajdasági kritika megteremtőinek mégis csak Borit és Bányait tekinthetjük, hiszen tanulmányaikban csak ők fogalmaztak meg komplett és részletesen kidolgozott irodalomtörténeti és -elméleti koncepciót, amelynek jegyében sor kerülhetett egyfajta irodalmi értékrend kialakítására, illetve bizonyos alapvető tájékoztatói sémák megrajzolására. Ami elsősorban figyelemre méltó ezekben a sok rokon vonást felmutató munkákban, az a szigorú tudományosságuk és a gondolkodói bátorságuk a sajátos szintézise. Különös tekintettel a vajdasági magyar kritika fő vonulatára, megállapíthatjuk, hogy kritikánk elsősorban a modern (a kifejezés egyezményes voltával tisztában kell lennünk) irodalmi áramlatok felé orientálódik. A modernség kategóriájában jelen esetben elsősorban az avantgarde tartozik, a kifejezéseket akár szinonimákként is használhatjuk. (A szóhasználat kérdése nem érdemel nagy figyelmet, ismerve az irodalomtörténészek és esztéták régi, máig sem befejezett vitáját a modernség fogalmának helyes meghatározásáról.)

Anélkül, hogy a problémákról részletesebb boncolgatásába bocsátkoznánk, tényként megállapíthatjuk, hogy a magyar avantgarde-nak a fentebb említett kritikuskoknál (különösen Bori Imréné) aligha akadnak jobb ismerői. Bori Imre könyvei — egy széles mezőjű vitaalap megteremtésével — elsődlegesen elemezték kimerítően a magyar avantgarde értékeit, és a velük kapcsolatos reakciók máris a megoldásra váró problémák egész sorát vetették fel. Az említett két szerző tudományos »előnyét« nemcsak az irodalomtörténeti kutatások terén elért eredményeik biztosítják, hanem e kutatások elméleti megalapozása is. Amit Bosnyák István *A szó fegyelméről* frott ismertetőjében Bányairól elmond, az lényegében mindkettőjükre érvényes:

»E tanulmánygyűjtemény legszembeötlőbb sajátossága az esztétikai és poétikai korszerűség. Akárcsak első kritikakötetében, a *Bonyolult örökökben* (1964), Bányai tanulmányait továbbra is a korszerű kritika- és költészetelmélet, illetve az irodalomvizsgálat korszerű gyakorlatának szerves egysége jellemzi. Az ő számára a modern vers legtöbbször poétikai példa is, nemes eszköz az esztétikai-líraelméleti általánosításra, és fordítva: példa, illetve eszköz egy általános tétel konkretizálására.

E kettős, elméleti-gyakorlati korszerűség alapvető meghatározó jegye az esztétikai, poétikai és kritikai „tizenkilencedik századiség“ termékeny túlhaladása.« (*Fegyelmezett modernség. Magyar Szó, 1973. márc. 3.*)

Bányai János új könyve jelentős előrelépést jelent első tanulmánykötetéhez, a *Bonyolult örökök*hez képest. Az abban alkalmazott impresszionisztikus megközelítésmódot *A szó fegyelmében* már nem látjuk érvényesülni: a művészetjellegű kritika műveléséről Bányai egy szigorúan egzakt, tehát sokkal inkább a tudomány, mint a művészet körébe sorolható »műfaj« ápolására tért át. A csupán sejtések és sejtetések régióiban mozgó, erősen intuitív jellegű tanulmányírói módszert egy önmagához mindig kö-

vezéreltes racionális kritikai gondolkodás váltotta fel. A kötet eredményei főként ennek a magas fokú racionalizmusnak köszönhetőek. A hozzá társuló komplex elemzési mód arról tanúskodik, hogy Bányai jól tájékozott a strukturalizmus legfrissebb irodalmában, és tanulmányaiban annak eredményeit jól hasznosította. Egy sajátos kritikai »meta-nyelv« kialakítására és alkalmazására törekszik, ezzel is növelve a tudományos igényű gondolkodás hatáskörét.

Saussure és Jakobson ma már szinte klasszikusnak számító strukturalista elveinek megfelelően Bányai igen nagy hangsúlyt fektet elemzéseiben a költői nyelv struktúrájának a vizsgálatára is, és igyekszik ezt a nyelvet szerves egységben láttatni a szervezett mondativalóval. »A költészetnek az effajta megközelítése, (...) a dominánsként felismert nyelvi-poétikai jelenség funkcionális vizsgálja az esztétikum má minősítés „versbeli pillanatában“, s azokat a vers egzisztenciális jelentőségű tartalmaiként közelíti meg — a versnyelvi analízis itt vált át a szintézis lehetőségeibe. A rendszeresség, a rendszerteremtés nemcsak feladat, de föltétele is a kritika hatékonyságának« — állapítja meg találóan Bányai kritikai módszerét elemezve Danyi Magdolna. (A felfedezés felelőssége. Képes Ifjúság, 1972. dec. 13.)

A tanulmánykötet jelentősége azonban nemcsak a tökélyre fejlesztett módszerben fedezhető fel, hanem a kritikusnak abban a bátorságában is, amely olyan területre vezet, ahol taposott útra nemigen lehetett. A szó fogalma a magyar költészetnek olyan alakjait próbálja elhelyezni a magyar irodalom folyamatában, akikkel évtizedek óta sem tud mit kezdeni a kritika. Nemcsak külön-külön, hanem egymás mellettiségükkel, sorrendjükkel is adalékokat szolgáltatnak ezek a tanulmányok egy komplett — a mélységeket és viszonylatokat is érzékeltető — helyzetkép megalkotásához. Habár a szerző nem igyekszik semmiféle értékrendet, rangsort felállítani alyanai kapcsán, a kritikák értéktételei megengedik a következtetést, hogy könyvével mindenképpen a hozzájuk való általános viszonyulás megváltozását szeretné elősegíteni. Hiszen szinte valamennyien a XX. századi magyar irodalom meg nem értett, elhanyagolt költői közé tartoznak, akiket nem is annyira az esztétikai hitvallás rokonsága, hanem inkább az irodalmi sorsközösség fűz össze. Így, ezen az »előjogon« kerülnek irodalmunknak ugyanabba a rétegébe Füst Milán, Weörös Sándor, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Lator László, Tandori Dezső és Marsall László.

Bányai szinte valamennyi tanulmányában eljut egyfajta komplex látásmód kialakításáig, megközelítésmódját azonban elsősorban a szigorú műcentrikusság jellemzi. A kritikus feladatával kapcsolatos felfogásának alapjaira világít rá az a mondata, amelyet Füst Milán költői szemléletéről írott tanulmányában olvashatunk: »A versben csak a dilettánsok élete van benne, azoké, akik nem tudnak élni.« (19.) Nem is tartja hát szükségesnek a költő életmotívumainak és a versmotívumoknak az összefüggéseit kutatni elemzéseiben, habár ez az eljárás bizonyos esetekben esetleg hasznosnak bizonyulna: jelzéseket, információkat adhatna, fogódzót jelenthetne.

A kizárólagosan műcentrikus szemlélet azonban önmagában nem lehet vita tárgya — az, hogy jó vagy rossz, alkalmazása során derül ki. Visszont akkor már a tévedések lehetőségének a fokozott veszélyét hordja magában, amikor — mint jelen esetben is — az élő, valóságos világról való egyfajta elidegenedéssel párosul. Amikor már megteremtí a maga külön viszonylásait.

Ennek az elidegenedésnek az ányéka csak helyenként, egy-egy speciális problémánál kísért a tanulmányokban, de jelenléte felfedezhető. Ahhoz az illuzórikus meggyőződéshez vezethet, hogy amikor a verset vallatjuk, kérdezzük, akkor a lélegző világot próbáljuk szóra bírni. Hogy a vers belső birodalmának a bejárása azonos a hús-vér élelenségű külvilági valósággal való ismerkedéssel.

A módszer komplex voltát nyilván esorbító, fentebb kissé kiélezetten kontúrozott »zavaró körülmény« kötetbeli »érvényesülése« azonban korántsem ennyire egyértelmű. Tulajdonképpen kétfajta kritikus magatartás küz-

delme kíséri végig a könyv lapjait. Éppen ez a folytonos küzdelem jelzi, hogy maga Bányai is tudatában van annak a kettősségnek, amely a homo aestheticus és a homo ethicus konfliktusaként lepi meg bizonyos szituációkban a kritikust, gördít sokszor szinte áthidalhatatlannak tűnő akadályt munkája elé, olyan akadályt, amely csupán egy egyénien megvalósított szintézis révén győzhető le. A szó *fegyelmének* azok a darabjai vallanak a legbeszédesebben Bányai kritikusí képességeiről, amelyekben teljesnek láthatjuk ezt a szintézist.

»Bányai sok új jegyét ismeri fel a modern versnek. Ez az ő iskolázottsága. Ez iskolázottságot próbálja ki a modern magyar versen. Fordítva is lehet. E versből kiolvasni az új versgondolkozást. Amaz kicsit doktriner, emez némiképp földhözragadt módszer. A kettő közt lesz a megoldás, úgy vélem. De a megoldás nem szünteti meg annak történelmi tényértékét, hogy Bányai egyike az elsőknek, akik a magyar kritikát a modern versgondolkozásra szoktatták« — foglalja össze Bata Imre a könyv jelentőségét. (Tiszatáj, 1973. április.) És ha tudjuk, hogy alig évtizedes kutatómunkáját összegező fiatal kritikus tette asztalunkra a kötetet, akkor annak fő jelentőségét elsősorban a benne megnyíló perspektívákban találjuk meg.

Ezeket szem előtt tartva minden bizonynyal indokoltnak érezzük, hogy tanulmánykötetért Bányai János kiérdemelte a Kritikusok Díját, amelyet Domonkos Istvánnal osztott meg. A könyv tehát azok közé a kevesek közé tartozik, amelyek még idejekorán — aktualitásuk időszakában — lelkiismeretre riasztották a feledésre annyira hajlamos irodalmi közvéleményünket.

CSORDÁS MIHÁLY

SEMFÜHORDÓ

CSÉPE IMRE: *Határdomb.*

Életjel Könyvek 1. Szabadka, 1973.

1.

Egy éve már, hogy kegyelettel visszük a mezei vadvirágot Csépe Imre sírjára. Hamvai fölötti hallgatásban él a kérdés: azért állunk fejfája előtt, hogy emlékéit megmentsük a holt napi feledéstől, azért, mert a barátságunk a túlvilág felé is eltéphetetlenek a szálai, vagy azért, hogy adósságunkat lerójuk a mulasztottakért, a kihagyott megértő cselekedetekért, amelyre ő — irodalmunk körforgásában már-már mint magányos lélek — még életben várt? Tudjuk, hogy az idő nem egyformán őrzi azoknak emlékéit, akik kihullottak az Élet tenyeréből. Ma még nehezebben, mint tegnap és tegnapelőtt, mert siető az élet, megállni nem szabad, ezért vannak, akik még a feledtetés lépteit is siettetnék. De ezeknél az emlékezők száma nagyobb. Ragaszkodásukat ehhez a földhöz, ennek a földnek a művelőihez fűződő ragaszkodás erősítette meg olyan izmos gyökerekkel, amilyenekkel az ákácok kötötték itt meg a futóhomokot, hogy el ne hordja lábunk alól a szél.